

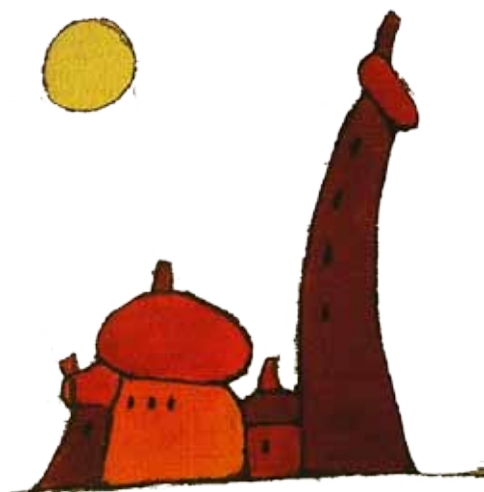
BATIKA

malování voskem

Helena Hošková

*tajemství výtvarné
techniky batikování
voskem*

Šikovné
Ruče

BATIKA

malování voskem

Helena Hošková

Šikovné
Ruce

Helena Hošková

**Batika
malování voskem**

Vydala Grada Publishing, a.s.
U Průhonu 22, Praha 7
obchod@grada.cz, www.grada.cz
tel.: +420 234 264 401, fax: +420 234 264 400
jako svou 4788. publikaci

Odpovědná redaktorka Jana Minářová
Sazba a grafická úprava obálky Marcela Veličková
Texty MA Helena Hošková
Fotografie na obálce a v textu MA Helena Hošková

Počet stran 64
První vydání, Praha 2012
Vytiskly Tiskárny Havlíčkův Brod, a.s.

© Grada Publishing, a.s., 2012

*Názvy produktů, firem apod. použité v knize mohou být ochrannými známkami
nebo registrovanými ochrannými známkami příslušných vlastníků.*

*Doporučení a pracovní postupy v této knize byly autorem ověřeny, přesto za ně nelze převzít
odpovědnost. Autor ani nakladatelství neručí za jakékoliv věcné, osobní ani majetkové škody.*

978-80-247-3660-0 (tištěná verze)
978-80-247-8001-6 (elektronická verze ve formátu PDF)
978-80-247-8002-3 (elektronická verze ve formátu EPUB)
978-80-247-8003-0 (elektronická verze ve formátu MOBI)

**Upozornění pro čtenáře
a uživatele této knihy**

Všechna práva vyhrazena.
Žádná část této tištěné či
elektronické knihy nesmí
být reprodukována a šířena
v papírové, elektronické
či jiné podobě bez
předchozího písemného
souhlasu nakladatele.
Neoprávněné užití této knihy
bude **restně stíháno**.

Úvod	5	Pracovní postupy	29
Batik	8	Tašky	30
Pomůcky a materiály	12	Taška č. 1	32
Vosky	12	Taška č. 2	34
Canting	13	Taška č. 3	36
Štětec	13	Obrazy malované voskem	39
Razítka	13	Jednoduchý postup – Slepice	40
Vaříč	14	Dvojitý postup	46
Další pomůcky	15	Květinový motiv	52
Materiály pro batikování	15	Inspirace Cirebonem	54
Pracovní část	16	Šablony	58
Bezpečnostní opatření	16	Adjustace	62
Nanášení vosku	16		
Malování cantingem	16		
Malování štětcem	18		
Prasklinky neboli mramorování	19		
Kapky	22		
Odstranění vosku	23		
Vyžehlení vosku	23		
Vyvaření vosku	25		
Škrábaní vosku	26		
Barvení textilií	27		
Barevné škály	28		

ÚVOD

Milá čtenářko, milý čtenáři,

tato tenká knížka vám odkryje tajemství nádherné techniky batikování voskem, letmo vás zavede do historie tohoto umění zdobení textilií, jehož kolébkou je ostrov Jáva v daleké, exotické a sluncem provoněné Indonésii. Seznámí vás s tradičními vzory, materiály a technikami, ale také s postupy zcela moderními. Prozradí vám, jak a čím nahradit tradiční materiály a pomůcky, které jsou v našich krajích těžko dostupné. Provede vás základními postupy od těch nejjednodušších, vhodných pro úplné začátečníky nebo děti, až po ty nejnáročnější techniky. Fotografie dokumentují nejen jednotlivé pracovní postupy, ale také vám představí tradiční motivy, materiály a pomůcky.

Helena Hošková

Dívka s medvídkem

Ukázka několika tradičních motivů a vzorů z oblasti centrální Jávy a sultanátu

Současná autorská Indonéská batika

Ukázka současné batiky – obrácený postup barvení od tmavé po světlou

Současná batika

Batik

Pod pojmem *batika* se většině z vás jistě vybaví především v Čechách velmi rozšířené barvení textilí pomocí vyvazování nebo šití. *Batik* ale v pravém slova smyslu znamená zdobení textilí pomocí vosku, který slouží jako tzv. rezerva, tj. nanáší se na podklad jen pro to, aby se jím nakreslený vzor nezabarvil.

Označení *batik* se používá nejenom pro hotovou látku, ale i proces vzorování textilí pomocí horkého vosku a barev. Tento princip využívající rezervy se v našich zeměpisných šířkách uplatňuje například při zdobení kraslic nebo při výrobě světoznámého českého modrotisku.

Batikování je tradiční javánská technika, která byla 2. října 2009 prohlášena organizací UNESCO národním nemotným kulturním dědictvím Indonésie.

Skládaná batik, tzv. tie dye, barveno přírodními barvivy

Vosková rezerva nanesená na plátno pomocí měděného razítka

Práce s cantingem

Batikování je velmi náročný a zdoluhavý proces, který vyžaduje velkou zručnost. Samotné slovo *batik* vzniklo složeninou javánských slov *amba* = psát a *titik* = tečka. Nejvíce ceněný je tzv. *Batik Tulis* (*tulis* = psát), ručně malovaný *batik*, při kterém se vosk na látku nanáší pomocí nástroje *canting* (čti čanting), měděné nádoby s bambusovou rukojetí. Do této speciální nádoby se nabírá roztavený vosk, který trubičkou vytéká ven. S pomocí tohoto nástroje je možné na podklad doslova psát a vytvářet tak neuvěřitelně jemné vzory.

Batika na dřevě, Topeng – maska, umělecký suvenýr inspirovaný tradičními rituálními maskami

Cantingy mají různé průměry; jsou tenoučké na drobné tečkování, střední na kresbu tenkých linií a také silnější o průměru až 3 mm na nanášení vosku na větší souvislé plochy.

Při malování voskem je velmi důležitá jeho teplota. Pokud je vosk nedostatečně zahřátý, ucpe trubičku nebo se nespíjí do látky, pokud je naopak příliš horký, vytéká nekontrolovatelně ven. Na Jávě, kde je technika malování voskem propracovaná k úplné dokonalosti, se používají tři typy vosků s odlišnými vlastnostmi a tudíž s jinými možnostmi využití. Prvním z nich je velmi elastický, okrově zbarvený *lilin*, který svým vzhledem připomíná náš včelí vosk a používá se na kresbu linií nebo tečkování. Druhým běžně používaným voskem je bílý nebo nažloutlý *parafin*, který snadno praská a vytváří tak typické mramorování, pro které je javánský *batik* ve světě tak oblíbený. Posledním typem vosku je tzv. *lilin cokelat*, jehož elasticita je velmi vysoká a nepraská ani při manipulaci během barvení ani při úmyslném lámání. Dokonale chrání podklad před vniknutím barviva, a proto se jím zakrývají plochy, u kterých je efekt prasklinek nežádoucí. Po nanesení první vrstvy vosku se látky barví ve vodní lázni a po uschnutí se proces voskování a barvení opakuje až do chvíle, kdy je dosaženo požadovaného množství barev a odstínů. V poslední fázi se vosk z látky odstraní vyvařením ve vodní lázni.

Vzory se v Indonésii dědí z generace na generaci. Někteří mistři je malují dokonce rovnou voskem na látku, aniž by si je předem nakreslili tužkou. Vosk se na látku nanáší z obou stran, a tak u výsledné látky není možné odlišit rub od líce. Takové *batiky* jsou velmi drahé a jejich výroba trvá několik týdnů ba i měsíců. Cena tzv. *Kain Panjang*, látky o rozměru 102 x 225 cm se pak pohybuje řádově ve stovkách dolarů. (pozn. *Kain panjang* = dlouhá látka, pruh látky daného rozměru, který se nosí omotaný okolo těla – *sarung* nebo je určený k výrobě *batikových* oděvů).

Batikování razítkem

V polovině 19. století se v souvislosti se zvyšující poptávkou po batikových látkách a oděvech velmi rychle rozšířila nová technika batikování pomocí měděného razítka, která podstatně zrychlila výrobu a zpřístupnila batik širším vrstvám obyvatelstva. Samotné batikovací razítko je malým uměleckým dílem, které si můžete na Jávě pořídit jako suvenýr na každém větším trhu.

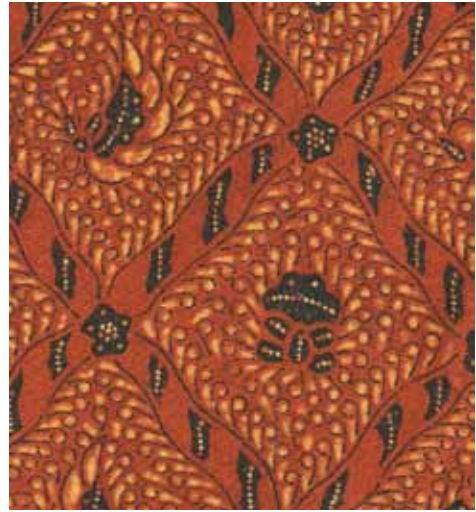
Batikovací razítka jsou sama o sobě uměleckým dílem

Vývoj se žene nezadržitelně kupředu a také pro velký zájem o batikované látky se dnes k výrobě používají zcela moderní technologie, jakými jsou například sítotisk nebo tisk pomocí počítače.

Barvení textilií pomocí voskové rezervy má více než tisíciletou tradici. Nejstarší nálezy zbytků batikovaných látek jsou datovány kolem 4. století před naším letopočtem do oblasti Egypta. Tato technika však byla rozšířena také v Číně a Japonsku a důkazy o znalosti batikování nacházíme také v Nigérii, Senegal, Malajsi, Srí Lance, Ázerbájdžanu atd.

Nejjemnější batikové vzory však vznikaly právě na Jávě, a to díky již zmíněnému nástroji canting, který byl vyvinut ve 12. století na východě tohoto, dnes nejlidnatějšího, ostrova Indonésie. *Batik* je úzce spjat s náboženstvím a rituály. Motivy mají hlubokou symboliku a mnoho různých funkcí např. usmiřují duchy, přinášejí úspěch a štěstí a jsou také znakem společenského postavení. *Batik* byl původně určený pouze pro členy javánské královské rodiny a ještě dnes sultán dohlíží na produkci batikovaných látek, které vznikají v dílnách kolem jeho paláce – *kratonu*.

Batikové oděvy jsou považovány téměř vždy za vkusné. Nosí se při každé slavnosti a v některých úřadech a státních institucích fungují jako uniforma. Důležitý je ale správný výběr vzoru, například *Batik Kelengan*

Batiková látka vyrobená pomocí průmyslového tisku

Člen javánské královské rodiny v batikovém oděvu (zdroj: ROOJEN, P., *Batik Design*, Amsterdam, The Pepin Press, 1993)

- dvoubarevný vzor, většinou modro-bílý nebo černo-bílý, který Javánci nosí při svatebních ceremoniích, slouží u příslušníků čínské menšiny jako smuteční oděv.

Na vývoj motivů měl a má také vliv styl života v daném regionu, flora a fauna nebo intenzivní kontakty s cizími kulturami. Po celé Indonésii je velké množství center výroby batikových látek, mezi nejčastěji zmiňovaná patří města Yogyakarta a Surakarta ve střední části ostrova Jáva. Batik z těchto oblastí je typický svou střídavou barevností, kde převládá krémová, hnědá a modrá. Významnými centry jsou také města Cirebon, Pekalongan, Lasem a Tuban, ležící na severním pobřeží Jávy, které bylo pod silným vlivem přistěhovalců a obchodníků z Číny a z arabských států, a proto zde můžeme nalézt batikové látky velmi bohatě kolorované, s motivy ptáků, motýlů a květin.

Každý region má své specifické motivy a barevnost, podle nichž je možné snadno určit, z které oblasti Jávy ta která batiková látka pochází. To ovšem platí jen u tradičních vzorů, v poslední době dochází k vzájemnému prolínání jednotlivých vzorů, které ztrácí svou náboženskou nebo rituální podstatu. Stává se tak čím dál obtížnější přesně stanovit místo jejich původu.

Batik Cirebon

Tradiční motiv – Batik Cirebon

Příklad mísení vzorů z jednotlivých regionů

Vosky

Něco málo o významu a pestré škále vosků již bylo naznačeno v úvodu. Zde se již zaměříme na vosky, které lze bez většího úsilí sehnat na našem trhu.

Vosk na látce působí jako tzv. rezerva, to znamená, že místa, která jsou natřená voskem, nepropouští barvu. Po dokončení barvicího procesu se vosk z podkladu, kterým může být nejen textil, ale též dřevo, odstraní.

Na Jávě se používají tři druhy vosku, parafín, lilin a lilin cokelat. Parafín je k dostání i u nás, lilin nahradíme včelím voskem

Velmi důležitá je teplota vosku. Vosk tavíme do optimální teploty, při které se vosk ideálně vsakuje do látky. Pokud je vosk příliš horký, nekontrolovatelně se rozpjí, naopak pokud jeho teplota není dostatečná, zůstává pouze na povrchu, nevsákne se do vlákna a nedokonale tak chrání podklad proti vniknutí barvy.

Na batikování používáme různé druhy vosků, podle toho jakého efektu chceme dosáhnout. V našich podmínkách využijeme dva základní typy. Prasklinky, kterými je vosková *batika* typická, vytvoříme použitím parafínu, křehkého vosku, který se při manipulaci snadno láme. Parafín má bílé nebo nažloutlé zabarvení a prodává se ve formě šupinek (v lékárnách) nebo desek. Pro naše účely zcela postačí obyčejná bílá svíčka.

Druhým typem vosku vhodným pro batikování a dostupným v našich krajích je včelí vosk, který je velmi elastický, při manipulaci nepraská, hodí se na kresbu drobných linií a teček nebo na zakrytí větších ploch, na kterých jsou prasklinky nežádoucí. Na rozdíl od parafínu včelí vosk příjemně voní.

Pozor!! Při tavení parafínu dochází k odpařování rizikových látek jakými jsou např. toluen a benzen, proto je nutné při práci vydatně větrat.

TIP: Pro dosažení lepšího výsledku a účinnější ochrany textilie před vniknutím barviva, nanášíme vosk vždy z obou stran, tzn. zakryjeme voskem rub i líc plátna, a to pokud možno i v několika vrstvách.

Canting

Canting je tradiční nástroj na ručně malovanou batik, tzv. *Batik Tulis*, používaný na Jávě, ale i jinde ve světě. Jávánské cantigy však patří mezi nejlepší. Jedná se o měděnou nádobku s bambusovou nebo dřevěnou rukojetí a s malou trubičkou, kudy vytéká roztavený vosk ven. Cantingem na látku do slova malujeme, nebo přesněji řečeno – píšeme (*Batik Tulis*, indonéské slovo *tulis* = psát). Trubičky mají různé průměry, a proto s nimi můžeme vykoulit jemné linie a tečky, ale také pokrývat i velké plochy voskem. Vše závisí na tom, jaký průměr trubičky zvolíme. Materiál, ze kterého je canting vyrobený má velmi dobré tepelné izolační vlastnosti a vosk, který do cantingu nabereme, v něm vydrží relativně dlouho horký.

Cantingy mají různé průměry i počet trubiček, kterými vytéká vosk ven

Štětec

Dalším možným nástrojem pro nanášení vosku na látku nebo náhražkou za canting, je štětec. Doporučuji štětce se štětinami z přírodních materiálů, protože ty lépe odolávají vysoké teplotě a neseškvaří se. Při troše tréninku můžeme se štětcem kouzlit stejně jako s cantingem, který u nás není tak snadno dostupný. Velikost a typ štětce opět volíme dle potřeby, na zakrytí větších souvislých ploch se dobře hodí plochý široký štětec, na kresbu linií použijeme štětec kulatý a tenký.

Razítka

Vosk je možné nanášet také pomocí razítka, které si můžeme snadno sami vyrobit například z brambory, více v *Pracovní části*.

POMŮCKY A MATERIÁLY

Vaříč

Na tavení vosku potřebujeme vhodnou nádobu a zdroj tepla, to v sobě spojuje speciální vaříč-tavič vosku, který je k dostání i na českém trhu. Tento vaříč je pro práci s voskem ideální jak tvarem plotýnky, který vychází z tradičních javánských *wajan* (čti vadžan), ale také díky termostatu, který udržuje ideální teplotu pro tavení vosku. Tento speciální vaříč můžeme však také nahradit obyčejným plotýnkovým elektrickým vaříčem, na kterém tavíme vosk nejlépe v nerezové nádobce.

Wajan

Vosky je možné dále tavit na keramických nebo plechových vaříčích, zde se ale pracuje s otevřeným ohněm a pro práci uvnitř místnosti jsou naprosto nevhodné a nepraktické.

Další pomůcky

- štětce na nanášení barev (různé tloušťky)
- kelímky na míchání barev
- noviny
- igelity
- staré hadry, žehlička
- hrnec
- kbelík či lavor

Materiály pro batikování

Jak už bylo zmíněno, batikovat můžeme i dřevo, my se však zaměříme na batikování textilií. Už samotná příprava plátna je zdoluhavý a náročný proces. Na Jávě se plátno před zahájením zdobení vždy důkladně ošetří, aby dobře přijímalo barvu. Takové plátno se několik týdnů denně opakovaně namáčí v ricínovém oleji, pere v louhu, suší na slunci a znovu namáčí do oleje. Nakonec se škrobí rýžovým škrobem a teprve pak je připraveno pro dokonalé přijímání barvy (rýže má v Asii vůbec spoustu jiných, a pro nás nezvyklých funkcí, a není jen pouhou potravinou). Takto upravené plátno je měkké, malinko mastné na omak a typicky voní, navíc na pokožce příjemně chladí, což je v tropických klimatických podmínkách neocenitelné.

Pro naše účely zcela postačí, když zakoupené plátno dokonale vypereme a tím ho zbavíme všech případných nečistot a mastnoty, které by mohli bránit dokonalému vsakování barviva do vlákna. Práním plátno zároveň vysrážíme. Nejběžnějším materiálem vhodným k batikování je bavlna, ale voskem se dá batikovat také len, hedvábí, vlna, a také různé syntetické materiály. Pro malování cantingem jsou vhodná plátna jemná, hladká a hustě tkaná. Štětcem je naopak možné batikovat i například hrubý úplet.

S ohledem na výběr materiálu musíme přihlížet i k druhu barev, které použijeme. Na přírodní materiály můžeme použít pigmentové pastózní barvy, které se snadno ředí vodou nebo barvy práškové pro tzv. barvicí lázeň. Nejlepší je pracovat s barvami na barvení za studena a jednotlivé odstíny můžeme mezi sebou míchat. Neomezujeme se škálou barev danou od výrobce! Pro dosažení kýženého výsledku je však potřeba daný barevný odstín vždy nejprve vyzkoušet na odstřížku látky! (*Více v kapitole Barvení str. 27*).

Bezpečnostní opatření

Abychom si pracovní stůl nepoškodili, potáhneme jej igelitem, na který položíme vrstvu novin nebo pevného balícího papíru, zabráníme tak potřísnění stolu odkapávajícím voskem nebo barvami. Dále si připravíme staré hadry na otírání štětců a také rukou. Při práci s *cantingem* se nám bude velmi hodit jeden kus starého hadru na otírání přebytečného vosku z vnější strany měděné nádoby a z rukojeti *cantingu*. Máme-li pracovní zástěru, vezmeme si ji. Nezapomeňme, že v bezprostřední blízkosti vařiče s voskem a celé pracovní plochy by se neměly nacházet žádné cenné věci, knihy, oblečení nebo elektronika.

Nikdy nezapomínejme, že pracujeme s horkým voskem. Při neopatrné manipulaci nebo malé nepozornosti může dojít k potřísnění pokožky, které není sice životu nebezpečné, ale rozhodně není příjemné. V místnosti, kde tavíme vosk musíme velmi vydatně větrat. Důležité je také nenechat vařič nikdy bez dozoru. Pokud máme doma malé děti nebo domácí mazlíčky, nedopustíme aby se sami přibližovali k nádobě s horkým voskem. Musíme-li práci z jakéhokoliv důvodu přerušit, vždy vyndejme kabel vařiče ze zásuvky. Je lepší nechat vosk vystydnout, než riskovat při nejmenším oblak dýmu v pracovní místnosti. Není od věci použít roušku přes ústa, která se nám osvědčí především v konečné fázi výroby batikované látky, tj. při vyžehlování vosku, více v kapitole *Odstraňování vosku*. Malé děti (cca od 6ti let) mohou také pracovat s voskem, je třeba jim však věnovat stoprocentní pozornost a pomáhat jim.

TIP: Pokud se potřísníme voskem, postiženou část vnořte do studené vody, vosk odrolte z pokožky a poté namažte zubní pastou. Zubní pasta působí chladivě a zamezí tvorbě puchýřků.

Nanášení vosku

Malování *cantingem*

Canting je nástroj, který vyžaduje cvik a trpělivost. Malování *cantingem* je svým způsobem i jistou formou meditace, vyžaduje stoprocentní soustředění a naprosto klidnou mysl. Neopatrný pohyb v mžiku zhatí někdy i několikahodinovou práci. „Nehody“ se dají samozřejmě odstranit, ale je daleko lepší, když k nim nedochází.

Při malování voskem můžeme látku držet jen tak v ruce, ale pokud si ještě nejsme jistí, můžeme ji vypnout na rám. Tradiční pomůckou, která se na Jávě používá k podpírání dlouhého pruhu batikované látky je *gawangan*, jednoduchý stojan vyrobený z bambusu.

Zvolíme-li variantu malování voskem na plátno, které budeme držet v ruce, postupujeme takto:

Pokud jsme praváci, vložíme levou ruku pod plátýnko, roztáhneme prsty a malinko látku nadzvedneme, aby se nedotýkala dlaně, mohli bychom se totiž velmi snadno voskem popálit. Pravou rukou uchopíme canting jako obyčejné pero nebo tužku a malíčkem pravé ruky se dotýkáme malíčku levé ruky, tím si zajistíme stabilitu obou rukou. Levou rukou držíme látku téměř ve svislé poloze, úhel který svírá s pravou rukou je cca 45 stupňů. Jedině tak minimalizujeme riziko nechtěných ukápnutí vosku. Pokud by plátno leželo vodorovně na stole, neposlušný vosk by přes rukojeť *cantingu* stékal přímo na něj.

Méně náročná na zručnost je varianta s plátnem napnutým na rámu. Levou rukou držíme rám a opět téměř ve svislé poloze a pravou rukou malujeme voskem na připravené plátno.

Plátno můžeme také položit na stůl, který předem zakryjeme igelitem nebo kartonem. Tato technika je vhodná pro práci se štětcem nebo razítkem a díky své nenáročnosti si s ní poradí menší děti nebo úplní začátečníci, kteří si zatím netroufají použít výše zmíněné způsoby.

Malování štětcem

Tloušťku a šířku štětce volíme podle motivu a toho jak velkou plochu hodláme voskem zakrývat. Počítejte s tím, že štětec voskem znehodnotíte, vosk není možné po práci ze štětce odstranit, a proto je už navždy určený pouze pro tuto činnost. Štětcem nabíráme roztavený vosk z nádoby a promyšlenými tahy ho nanášíme přímo na plátno. Vyzkoušejte!

Jednou z dalších možností využití štětce při batikování je například poklepávání, kdy štětcem nasáým v horkém vosku klepeme přes jiný štětec nebo dřívko a vytváříme tak efekt drobných kapek, více v následující kapitole

TIP: Než začneme malovat voskem na látku je dobré když si vyzkoušíme první tahy na papíře. Postačí obyčejný kancelářský papír nebo staré noviny

Malujeme různé linky, vlnky, kolečka, spirály, tečky

V druhé fázi si na papír předkreslíme tužkou motiv, a ten se pak snažíme cantingem nebo štětcem přesně obtáhnout

Prasklinky neboli mramorování

Prasklinky neboli mramorování, kterými je vosková *batika* tak typická, mohou vznikat různými způsoby. Na příkladech si ukážeme některé z nich. Pro všechny platí základní pravidlo – použijeme vždy křehké vosky, například parafín (viz kapitola *Pomůcky a materiály, Vosky str. 12*). Vosk se ochotněji láme a praská je-li nanesen ve více vrstvách na obou stranách plátna.

Prasklinky mohou vznikat náhodně bez našeho vědomého přičinění praskáním vrstvy vosku na plátně během manipulace s ním, tj. při barvení, máchání, sušení a opětovným opakovaním těchto postupů.

Prasklinky můžeme také vytvářet vědomě a ovlivnit tak jejich velikost, tvar a umístění.

